

Series on Advanced Economic Issues
Faculty of Economics, VŠB-TU Ostrava

Alois Kutscherauer

Ivan Šotkovský

Jiří Adamovský

Igor Ivan

SOCIOEKONOMICKÁ GEOGRAFIE A REGIONÁLNÍ ROZVOJ

Regionální analýzy v přístupech socioekonomické
geografie k regionálnímu rozvoji

Ostrava, 2013

Alois Kutscherauer, Ivan Šotkovský, Jiří Adamovský
Department of Regional and Environmental Economics
Faculty of Economics
VŠB-Technical University Ostrava
Sokolská 33
701 21 Ostrava, CZ
alois.kutscherauer@vsb.cz, ivan.sotkovsky@vsb.cz, jiri.adamovsky@vsb.cz

Igor Ivan
Institute of Geoinformatics
Faculty of Mining and Geology
VŠB-Technical University Ostrava
17. listopadu 2 172/15
708 33 Ostrava – Poruba, CZ

Recenze
Milan Víturka, MU v Brně
Václav Toušek, UP v Olomouci

Publikace byla vydána jako výstup projektu CZ.1.07/2.2.00/15.0116 *Inkubátor regionálních specialistů aneb inovace univerzitních regionálních studií.*

The text should be cited as follows: Kutscherauer, A., Šotkovský, I., Adamovský, J., Ivan, I. (2013). *Socioekonomická geografie a regionální rozvoj. Regionální analýzy v přístupech socioekonomické geografie k regionálnímu rozvoji*, SAEI, vol. 22. Ostrava: VŠB-TU Ostrava.

© VŠB-TU Ostrava 2013
Printed in Tribun EU, s.r.o.
Cover design by MD communications, s.r.o.

ISBN 978-80-248-3287-6

Předmluva

Vážení čtenáři,

dostává se Vám do rukou monografická publikace *Socioekonomická geografie a regionální rozvoj – Regionální analýzy v přístupech socioekonomické geografie k regionálnímu rozvoji*, která je výsledkem výzkumu pracovníků katedry regionální a environmentální ekonomiky zaměřeného na problematiku analýzy dat v regionalistice a jedním z výsledků řešení projektu *Inkubátor regionálních specialistů aneb inovace univerzitních regionálních studií*.

Očekáváme, že tato publikace bude přínosná nejen pro akademické pracovníky a studenty vysokých škol zaměřených na regionalistiku, ale také pro odborné pracovníky regionálních pracovišť ministerstev, krajských úřadů, měst a obcí. Dobrým vodítkem analytickými přístupy k regionálnímu rozvoji se může stát i pro pracovníky institucí, které svou činností přispívají k rozvoji regionů, např. Agentur pro regionální rozvoj, či regionálně orientovaných poradenských institucí. Přispět může také ke zvýšení všeobecného stavu poznání této problematiky u odborné veřejnosti zajímající se o regionalistiku.

Publikace je zaměřena na fázi poznávání jevů a procesů regionálního rozvoje. Charakterizuje přístupy, metody a způsoby prezentace, které jsou potřebné pro získání poznatkové základny o regionech a pro jejich rozvoj klíčové. Popisuje základní, obecně využitelné analytické přístupy a metody, meziregionální srovnávání (analýzu disparit), metody hodnocení a prezentace výsledků analýzy pomocí programových produktů EXCEL, SPSS a GIS, indikátory (ukazatele) a možnosti jejich integrace, báze regionálně orientovaných dat a jejich dostupnost. Uvedeny jsou také praktické příklady regionálních analýz s využitím popsaných metod.

Věříme, že tato kniha pro Vás bude přínosným zdrojem informací.

Alois Kutscherauer, Ostrava, červenec 2013

Obsah

Předmluva	V
Obsah	VII
Podrobný obsah	IX
Kapitola 1 Úvod	1
1.1 Obsahové zaměření publikace	2
1.2 Socioekonomická geografie, regionální politika a regionální rozvoj	2
Kapitola 2 Analytické přístupy k regionálnímu rozvoji.....	7
2.1 Regionální analýza.....	7
2.2 Socioekonomické, sociogeografické a demografické aspekty analytického přístupu.....	10
Kapitola 3 Socioekonomické analýzy regionů.....	13
3.1 Analýza časových řad.....	13
3.2 Konjunkturální analýza	16
3.3 Komparativní analýza.....	19
3.4 Specifické regionální a municipální analýzy.....	20
Kapitola 4 Demografické analýzy regionů	25
4.1 Demografická analýza v procesu poznávání regionů	25
4.2 Demografické události a přístupy k jejich zjišťování.....	28
4.3 Základní postupy demografické analýzy.....	29
Kapitola 5 Geografické informační systémy v regionálních analýzách	33
5.1 Agregace prostorových dat.....	33
5.2 Prostorová autokorelace jako metoda pro odhalení lokálních disparit	37
5.3 Prostorová blízkost analyzovaných jednotek.....	39
5.4 Lokální prostorová autokorelace	41
5.5 Prostorová autokorelace relativních hodnot a dvourozměrné Moranovo I kritérium.....	43

Kapitola 6 Analýza disparit mezi regiony a jejich vlivu na regionální rozvoj	45
6.1 Vznik regionálních disparit	45
6.2 Komparace meziregionálních rozdílů – regionálních disparit	48
6.3 Regionální disparity a jejich informační hodnota	49
6.4 Klasifikace a dekompozice regionálních disparit	59
6.5 Integrované indikátory a metody jejich srovnávání	62
6.6 Měření a hodnocení regionálních disparit	65
Kapitola 7 Regionálně orientované analytické techniky a nástroje	73
7.1 Typy metod a technik používaných v regionálních analýzách	73
7.2 Využití tabulkových procesorů a statistických programových systémů v regionální praxi	81
Kapitola 8 Indikátory a báze regionálně orientovaných dat	85
8.1 Základní pravidla pro tvorbu, strukturu a obsah indikátorů	85
8.2 Báze regionálně orientovaných dat a jejich dostupnost	87
Kapitola 9 Příklady úloh regionálních analýz s využitím popsaných metod	95
9.1 Integrované indikátory a modelové regiony	95
9.2 Demografická analýza regionálních disparit v procesu stárnutí	101
9.3 Hodnocení a prezentace výsledků dotazníkového šetření pomocí programového produktu SPSS	105
9.4 Využití prostorové autokorelace při zkoumání lokálních disparit – praktické příklady na území ČR	108
Kapitola 10 Závěr	117
Literatura	121
Seznam tabulek	125
Seznam obrázků	127
Rejstřík	129
Summary	131

Podrobný obsah

Předmluva	V
Obsah	VII
Podrobný obsah	IX
Kapitola 1 Úvod	1
1.1 Obsahové zaměření publikace	2
1.2 Socioekonomická geografie, regionální politika a regionální rozvoj	2
Kapitola 2 Analytické přístupy k regionálnímu rozvoji	7
2.1 Regionální analýza	7
2.2 Socioekonomické, sociogeografické a demografické aspekty analytického přístupu	10
Kapitola 3 Socioekonomické analýzy regionů	13
3.1 Analýza časových řad	13
3.2 Konjunkturální analýza	16
3.3 Komparativní analýza	19
3.4 Specifické regionální a municipální analýzy	20
3.4.1 Kvalita výběrových šetření	21
3.4.2 Volební výběrová šetření	22
3.4.3 Výběrová šetření pracovních sil	22
3.4.4 Regionální, resp. municipální výběrová šetření	24
Kapitola 4 Demografické analýzy regionů	25
4.1 Demografická analýza v procesu poznávání regionů	25
4.2 Demografické události a přístupy k jejich zjišťování	28
4.3 Základní postupy demografické analýzy	29
Kapitola 5 Geografické informační systémy v regionálních analýzách	33
5.1 Agregace prostorových dat	33
5.2 Prostorová autokorelace jako metoda pro odhalení lokálních disparit	37
5.3 Prostorová blízkost analyzovaných jednotek	39
5.4 Lokální prostorová autokorelace	41
5.5 Prostorová autokorelace relativních hodnot a dvourozměrné Moranovo I kritérium	43

Kapitola 6 Analýza disparit mezi regiony a jejich vlivu na regionální rozvoj	45
6.1 Vznik regionálních disparit	45
6.1.1 Primární faktory	45
6.1.2 Sekundární faktory	46
6.2 Komparace meziregionálních rozdílů – regionálních disparit	48
6.3 Regionální disparity a jejich informační hodnota	49
6.3.1 Informační hodnota regionálních disparit	49
6.3.2 Hlediska zkoumání a atributy regionálních disparit	51
6.4 Klasifikace a dekompozice regionálních disparit	59
6.4.1 Dekompozice disparit v sociální sféře	59
6.4.2 Dekompozice disparit v ekonomické sféře	60
6.4.3 Dekompozice disparit v územní sféře	61
6.5 Integrované indikátory a metody jejich srovnávání	62
6.5.1 Integrované indikátory	63
6.5.2 Modelové regiony	64
6.6 Měření a hodnocení regionálních disparit	65
6.6.1 Používané metody hodnocení regionálních disparit	66
6.6.2 Metody výpočtu a hodnocení disparit dobře využitelné v regionální praxi	67
Kapitola 7 Regionálně orientované analytické techniky a nástroje	73
7.1 Typy metod a technik používaných v regionálních analýzách	73
7.1.1 Vybrané kvalitativní metody regionálních analýz	74
7.1.2 Vybrané kvantitativní metody regionálních analýz	75
7.1.3 Výběrové techniky založené na teorii pravděpodobnosti	76
7.2 Využití tabulkových procesorů a statistických programových systémů v regionální praxi	81
Kapitola 8 Indikátory a báze regionálně orientovaných dat.....	85
8.1 Základní pravidla pro tvorbu, strukturu a obsah indikátorů.....	85
8.2 Báze regionálně orientovaných dat a jejich dostupnost.....	87
Kapitola 9 Příklady úloh regionálních analýz s využitím popsaných metod	95
9.1 Integrované indikátory a modelové regiony	95
9.1.1 Integrovaný indikátor Nezaměstnanost	95
9.1.2 Model ekonomické výkonnosti regionů	97
9.2 Demografická analýza regionálních disparit v procesu stárnutí	101
9.3 Hodnocení a prezentace výsledků dotazníkového šetření pomocí programového produktu SPSS	105
9.4 Využití prostorové autokorelace při zkoumání lokálních disparit – praktické příklady na území ČR.....	108

Kapitola 10 Závěr	117
Literatura	121
Seznam tabulek	125
Seznam obrázků.....	127
Rejstřík	129
Summary	131

Kapitola 1

Úvod

Cílem publikace *Socioekonomická geografie a regionální rozvoj – Regionální analýzy v přístupech socioekonomické geografie k regionálnímu rozvoji* je ukázat relevantní socioekonomické, sociogeografické a demografické přístupy přispívající k poznávání a směřování regionálního rozvoje s příklady jejich využití pro poznávání atributů rozvoje regionů České republiky.

Zaměření na přístupy socioekonomické geografie je motivováno zejména tím, že hledisko prostorovosti tvoří jedno z jejích důležitých specifíků, vytvářejících dobré předpoklady pro získání potřebných znalostí o významu, atributech a charakteru prostorových vztahů ekonomického, sociálního a přírodního systému.

Práce je zaměřena na poznávací fázi procesu, jejímž výsledkem by měl být realistický stav poznání vývoje a současnosti regionu s co nejvyšší informační hodnotou pro uživatele, zejména pro jeho strategické, resp. koncepční uvažování.

Region je složitý společenský organizmus, jehož poznání a ovlivňování klade na všechny aktéry vysoké nároky. Na vývoj regionu nelze nahlížet jen analyticky. Je chvályhodné, že i v regionalizmu se v posledních dvaceti letech stále více prosazuje holistický (systémový) pohled na region, jeho charakteristiky a projevy. Je tím respektována skutečnost, že charakteristiky (projevy, výsledky, vlastnosti) regionu, resp. jeho rozvoje nejsou jen součtem výsledků jeho částí, ale významnou roli hrají také synergické efekty a jeho fungování jako celku.

Nejde o žádný nový objev. Tuto zásadu vyslovil poprvé Aristotelés v *Metafysice*: *Celek je víc než souhrn jeho částí*, jinými slovy všechny vlastnosti nějakého systému nelze určit či vysvětlit pouze zkoumáním jeho částí. Naopak celek podstatně ovlivňuje i fungování nebo podobu svých částí.

Je třeba mít na zřeteli, že to beze zbytku platí i o regionu. Základem však vždy zůstává co nejuplněnější poznání stavu regionu i jeho částí, čehož nejde dosáhnout jinak než kvalitní analýzou. Analýza klíčových indikátorů charakterizujících sociální, ekonomickou a demografickou stránku vývoje regionu a metody jejich poznávání tvoří hlavní náplň této publikace.

1.1 Obsahové zaměření publikace

Obsahově je publikace rozvržena do šesti částí. V první části (kapitola 2) jsou charakterizovány analytické přístupy k regionálnímu rozvoji a socioekonomické, sociogeografické a demografické aspekty analytického přístupu.

Ve druhé části (kapitoly 3 a 4) jsou popsány přístupy socioekonomické a demografické analýzy, jejich role v procesu poznávání regionů a jejich lidského potenciálu a jejich základní metody – analýzy časových řad, konjunkturní analýzy, komparativní analýzy a specifické regionální a municipální analýzy. V kapitole 5 pak možnosti využití Geografických informačních systémů pro prezentaci regionálních analýz.

Třetí část (kapitola 6) se zabývá analýzou disparit mezi regiony a jejich vlivem na regionální rozvoj. Všíhá si zejména důvodů vzniku regionálních disparit, jejich identifikace, informační hodnoty, komparace meziregionálních rozdílů a jejich hodnocení pomocí integrovaných indikátorů a modelových regionů.

Čtvrtá část (kapitola 7) se zabývá regionálně orientovanými analytickými metodami a metodami hodnocení a prezentace výsledků regionálních analýz.

Informační obsluha regionálních analýz je obsahem páté části publikace (kapitola 8). Jsou zde charakterizovány různé podoby indikátorů v regionálních analýzách, základní pravidla pro tvorbu, strukturu a obsah indikátorů a nejdůležitější báze regionálně orientovaných dat a jejich dostupnost.

V šesté části (kapitola 9) jsou uvedeny příklady socioekonomických a demografických regionálních analýz s využitím popsaných metod a využití prostorové autokorelace při zkoumání lokálních disparit.

Obsahem 10. kapitoly je pak Závěr shrnující hlavní poznatky publikace.

1.2 Socioekonomická geografie, regionální politika a regionální rozvoj

Socioekonomická geografie, resp. *sociální geografie*, se zabývá studiem aktivit lidské společnosti v územním průmětu, studiem vzájemné interakce společnosti s přírodním prostředím a systematickým zkoumáním procesů, které tyto interakce utváří. Důraz je přitom kladen na zkoumání kauzality lidských aktivit, které studuje z aspektů sociálních, ekonomických, kulturních i politických.

Socioekonomická geografie je metodologicky značně diverzifikovaná, což umožňuje využívat vedle kvantitativních i kvalitativní metody zkoumání, které jsou vhodnou metodou (a pro analytika mnohdy i jedinou dostupnou) pro zkoumání nehmotných a abstraktních lidských aktivit, resp. jejich modelů.

Podle Šotkovského (Šotkovský, 2012) současná socioekonomická geografie usiluje o aktivní účast na změnách prostorové organizace. Takové směry, resp. přístupy socioekonomické geografie bývají také označovány jako ekologické nebo prostorové. Dále Šotkovský uvádí, že: *Prostorové pojetí v socioekonomické*

geografii na něž je orientována tato publikace, je projevem zaměření její pozornosti na zkoumání vztahů mezi společností (člověkem), její činností a krajinnou sférou. Jde o hledání rovnováhy mezi lidskou svobodou a přírodními zákony. Avšak ani ekonomická věda se nezříká své role při řízení společnosti a neztrácí na významu, přestože i v jedné z nejcitovanějších učebnic ekonomie Samuelson a Nordhaus (2013) autoři napsali, že *ekonomické zákony platí pouze v průměru, nikoli jako přesné vztahy*. Ve vědách, kde se klíčovou složkou stává člověk a společnost, platí zákon průměrných čísel. Ten říká, že průměrné chování skupin lze předvídat mnohem lépe než chování jednotlivců. Proto lze tvrdit, že obecné (průměrné) projevy vývoje a fungování regionů lze předvídat mnohem lépe, než dopad kvality a rozsahu uskutečněných změn na rozvoj konkrétního regionu.

Prostorový směr vychází z orientace na řešení regionálních problémů, které zásadním způsobem formují další vývoj jednotlivých částí krajinné sféry. Za prioritní považuje ve svých cílech dosahování vyvážené a fungující prostorové organizace (Šotkovský, 2012).

Regionální politika stále ještě nemá ustálenou, všeobecně uznávanou definici. Z mnoha definic jich lze několik, které nejlépe vystihují podstatu a účel regionální politiky, považovat za základní (viz Kolektiv autorů, 2008).

Regionální politika:

- je součástí státní politiky, ovlivňující rozmístění hlavních ekonomických zdrojů a aktivit na celém území státu nebo v jeho části,
- představuje všechny veřejné intervence vedoucí ke zlepšení geografického rozdělení ekonomických činností, resp. se pokouší napravit určité prostorové důsledky volné tržní ekonomiky ve smyslu dosažení dvou vzájemně závislých cílů: ekonomického růstu a zlepšení sociálního rozdělení ekonomických efektů,
- je soubor opatření a nástrojů, pomocí nichž má dojít ke zmírnění nebo odstranění rozdílů v ekonomickém rozvoji.

Souhrnně lze říci, že *regionální politika představuje soubor intervencí, zaměřených podle konkrétní situace státu a jeho regionů a podle očekávaných vývojových tendencí, na podporu opatření vedoucích k růstu sociálních a ekonomických aktivit, jejich lepšímu územnímu rozložení a k rozvoji infrastruktury regionů*.

Regionální rozvoj lze charakterizovat jako pozitivní vývoj klíčových socioekonomických atributů regionu. Regionálním rozvojem v tomto smyslu rozumíme růst socioekonomického a environmentálního potenciálu a konkurenceschopnosti regionů, vedoucí ke zvyšování životní úrovně a kvality života jejich obyvatel. Jde zejména o dynamický a vyvážený rozvoj regionální struktury příslušného územního celku a jeho částí (regionů, mikroregionů) a odstraňování, resp. zmírňování neopodstatněných regionálních disparit.

Obecným (dlouhodobým) cílem regionálního rozvoje je vyvážený, harmonický a udržitelný rozvoj regionů, který povede ke zvyšování kvality života obyvatelstva.

V podmínkách České republiky je pro první dvě dekády tohoto století tento globální cíl rozložen do tří strategických cílů:

- *rozvojově zaměřeného cíle* – zvýšení ekonomického a environmentálního potenciálu, konkurenceschopnosti a sociální úrovně regionů ČR na úroveň srovnatelnou s vyspělými regiony Evropy,
- *disparitně zaměřeného cíle* – zastavení růstu a postupné snižování nepřiměřených regionálních disparit a využívání specifík území,
- *instrumentálně zaměřeného cíle* – institucionální a finanční zabezpečení realizace strategických záměrů regionálního rozvoje.

Naplnění těchto rozvojových cílů je realizováno prostřednictvím osmi prioritních os, kterými jsou:

1. evropský a národohospodářský strategický rámec,
2. ekonomika regionů,
3. lidé a osídlení,
4. infrastruktura,
5. příroda, krajina a životní prostředí,
6. cestovní ruch,
7. kultura,
8. problémová území.

Základní systémová vazba mezi regionální politikou a regionálním rozvojem dle Strategie regionálního rozvoje ČR na léta 2007–2013 je deklarovaná potřebou směřování regionální politiky k naplnění pěti hlavních principů regionálního rozvoje, jimiž jsou:

1. *Solidarita*
Solidarita silných se slabšími a znevýhodněnými regiony je považována za výchozí princip regionálního rozvoje.
2. *Soudržnost*
Nejdůležitějším efektem solidarity je posilování soudržnosti celého území státu. Ta je podmíněna rovnými příležitostmi k rozvoji pro všechny územní celky, zejména vyrovnáváním neopodstatněných regionálních disparit.
3. *Růst*
Jedním z předpokladů úspěšného regionálního rozvoje je dynamický a udržitelný hospodářský růst a růst kvality života obyvatel regionu.
4. *Konkurenceschopnost*
Prorůstově orientovaná regionální politika se soustřeďuje na posilování

konkurenceschopnosti jednotlivých regionů. Podporuje využívání pozitivně působících komparativních výhod regionů.

5. *Udržitelnost*

Princip udržitelného rozvoje představuje vyvážený vztah ekonomické, sociální a environmentální složky regionálního rozvoje.

Základem pro efektivní realizaci regionální politiky je analýza relevantních faktorů regionálního rozvoje, tj. identifikace klíčových determinantů, které mají stimulační dopady na regionální rozvoj¹. Faktory regionálního rozvoje jsou v čase variabilní, což souvisí na jedné straně se stupněm poznání socioekonomických procesů probíhajících v regionech, na druhé straně podléhají změnám z důvodu vývoje jejich struktur a vzájemného působení.

Tyto faktory jsou rozvojovým potenciálem regionů a tvoří je:

- přírodní zdroje a přírodní prostředí jako dlouhodobé determinanty regionálního rozvoje,
- hmotné faktory v podobě jejich produkčního potenciálu a infrastruktury,
- nehmotné faktory, zejména inovace a schopnost jejich vytváření a šíření, dostupnost a účinné využití informačních a komunikačních technologií, institucionální prostředí,
- lidské zdroje s příslušnou úrovní dovedností a odborného vzdělání.

¹ Podrobnější specifikaci faktorů, které jsou předmětem podpory z hlediska vyváženého regionálního rozvoje uvádí §3 zákona 248/2000 Sb., o podpoře regionálního rozvoje.

Kapitola 2

Analytické přístupy k regionálnímu rozvoji

Socioekonomická a demografická analýza regionu se zaměřuje na poznání minulého vývoje a aktuálního stavu hlavních sfér a podmínek života v regionu, zejména obyvatelstva a jeho životní úrovně, demografického vývoje, sociálního zázemí, trhu práce, ekonomiky regionu a její výkonnosti, produktivity a konkurenceschopnosti, dopravní a technické infrastruktury a přírodního a životního prostředí.

2.1 Regionální analýza

V přístupu k regionální analýze je třeba rozlišit dvě její stránky – teoretickou a praktickou.

V teorii regionální analýzy jde především o poznání zobecnitelné podstaty a prostorové diferenciaci probíhajících jevů a procesů, z nichž lze vyvodit obecnější zákonitosti jejich existence, resp. výskytu a diferenciaci a prostorové vnitro- i meziregionální vztahy či vazby (korelaci, kauzalitu apod.).

V praxi regionální analýzy jde o dvě roviny poznání. V první rovině jde především o získání poznatků o danostech regionů (geografie, přírodní zdroje, vzdálenost od centra), sociálním a ekonomickém potenciálu regionů (kvalita a struktura populace, ekonomický potenciál, efektivnost a konkurenceschopnost ekonomiky regionu), infrastruktury (dopravní i technické), životním prostředí a aktérech (činitelích).

Ve druhé rovině jde o systémové, resp. strukturální poznatky, jinak řečeno o poznání atributů analyzovaných jevů a procesů, především vlivů, příp. omezení (zdrojových, populačních, politických, vnějších) strukturálních disproporcí, limitů, disparit.

Současné hlavní trendy regionální analýzy

V současných regionálních analýzách lze vysledovat tři hlavní trendy jejich zkvalitňování:

- výraznější problémovou orientaci analýz s důrazem na sociální stránku problematiky, zejména na společensky nejzávažnější otázky,
- větší rozsah využívání měkkých dat zejména z terénních, resp. sociologických šetření jako komplement k tvrdým statistickým datům,
- větší a do značné míry již stabilizovaný okruh využívání kvantitativních metod a modelů.

Kritéria členění a hlavní typy regionální analýzy

Dle Heřmanové (Kolektiv autorů, 2008) lze z věcného hlediska regionální analýzu členit na čtyři základní tematické oblasti, a to:

1. regionální analýzu přírodních a ekologických podmínek území,
2. regionální analýzu obyvatelstva, osídlení a sociálních podmínek,
3. regionální analýzu ekonomických podmínek, dopravní a technické infrastruktury,
4. analýzu regionálních vazeb a procesů.

V rámci každé z možných úrovní regionální analýzy lze uplatňovat řadu základních metodických přístupů (resp. typů analýzy), které mají odlišný cíl a využívají obvykle i odlišné postupy, kvantitativní či kvalitativní metody zpracování a odlišné výstupy (verbální, kvantitativní, kartografické, grafické).

Heřmanová rozlišuje osm základních přístupů k regionální analýze:

1. *Statistický přístup* představuje analýzu velikostní diference hodnot analyzovaného souboru dat.
2. *Topograficko-morfometrický přístup* představuje méně častý typ analýz, kdy cílem je tvarová analýza územních jednotek a vlastností územních prvků.
3. *Prostorově diferenciacní přístup* čili analýza konkrétního prostorového rozmístění a uspořádání jevu. Jde o nejstarší a nejrozšířenější typ i regionální analýzy s nejrozsáhlejším souborem používaných metod.
4. *Strukturální přístup* čili strukturální analýza územních jednotek může nabývat podobu klasické strukturální analýzy, kdy jednotlivé zkoumané části jsou sčitatelné (obvykle vyjádřené v % nebo ‰).
5. *Kauzální přístup* představuje analýzu statistických souvislostí mezi dvěma nebo více charakteristikami územních jednotek.
6. *Komparativní přístup* představuje klasickou srovnávací analýzu dvou nebo více územních jednotek.
7. *Prostorově interakční přístup* představuje analýzu prostorových interakcí, tj. specificky geografickou problematiku, v jejímž rámci je sledován obousměrný, pravidelný nebo nepravidelný pohyb osob, surovin, zboží, financí a informací mezi územními jednotkami.

8. *Dynamický přístup* představuje typ vývojové analýzy jevů a zahrnuje také analýzu difúzních změn. Může prostřednictvím prolongace jevu vyústit až do podoby jednoduché projekce budoucího vývoje.

Uvedené typy analýzy je však třeba považovat za metodologické rozlišení. V eálné praxi regionálních analýz jde téměř vždy o jejich různé kombinace.

Obsahové zaměření socioekonomické analýzy regionu

Analýza regionu by měla být založena na globálním socioekonomickém přístupu k regionu se zaměřením na jeho předcházející vývoj a současnou situaci. Tím je vymezeno základní obsahové zaměření analýzy regionu.

Region by měl být analyzován z těchto základních aspektů:

- území,
- obyvatelstvo,
- ekonomické činnosti,
- infrastruktura,
- životní prostředí,
- aktéři (činitelé).

Území by mělo být analyzováno s cílem charakterizovat kraj a jeho fyzicko-geografický potenciál. Analyzovány by měly být:

- struktura regionu,
- lokalizace regionu,
- vzdálenost k centrům,
- členitost území,
- příroda a biodiverzita,
- krajina a půda,
- hydrometeorologické podmínky.

Analýza obyvatelstva by měla být provedena s cílem objasnit co region a jeho obyvatelstvo představují. Půjde tedy o:

- demografickou analýzu,
- sociální diferenciaci obyvatelstva, životní úroveň,
- zaměstnanost, strukturu zaměstnanosti, vývoj situace na trhu práce,
- školství, vzdělanost obyvatelstva,
- zdravotnictví, sociální péče, zdraví z hlediska dopadů pracovních podmínek a životního prostředí,
- životní styl (umění, kultura, volný čas, sport, zvyky a tradice, apod.),
- osídlení z hlediska zón osídlení.

U ekonomických činností by měly být zkoumány:

- průmyslové a stavební činnosti,
- zemědělské činnosti, lesnictví a vodní hospodářství,
- obchodní a jiné činnosti výrobní povahy,
- výzkum, vývoj, inovace,
- výrobní služby,
- nevýrobní služby, zejména služby cestovního ruchu, vzdělávací, kulturní a zdravotnické činnosti, činnosti související s volným časem, rekreací a sportem, peněžnické činnosti apod.

U infrastruktury by měla být analýza zaměřena na tyto základní faktory:

- dopravní infrastrukturu,
- technickou infrastrukturu,
- surovinové a energetické zdroje a sítě,
- bydlení, veřejné služby, urbanistická organizace,
- disponibilní plochy, budovy a stavby vhodné pro nové podnikatelské aktivity.

U životního prostředí by měla být analýza zaměřena na:

- ovzduší, vodu, půdu (vč. těžby nerostných surovin, poddolovaných území, radiace),
- odpady,
- péči o krajinu (chráněná, devastovaná a nepřístupná území),
- největší znečišťovatele.

U aktérů (činitelů) je třeba identifikovat všechny subjekty, které pozitivně nebo negativně zasahují, resp. by mohly zasahovat do vývoje regionu (státní správa, místní správa, sdružení, korporace, charitativní, humanitní a kulturní instituce, apod.) a analyzovat jejich pozici v regionu, způsob a intenzitu vlivu, vykonané práce, finanční možnosti apod.

2.2 Socioekonomické, sociogeografické a demografické aspekty analytického přístupu

Za *socioekonomický přístup* je považován přístup, jehož výsledkem je poznání aktuálního stavu a předcházejících změn parametrů klíčových sociálních a ekonomických jevů a procesů probíhajících v regionu, resp. změn jejich hodnot.

Základní (komplexní) socioekonomická analýza musí v potřebné míře zahrnovat sociální, ekonomickou i územní sféru regionu. Zejména obyvatelstvo a kvalitu jeho života, životní úroveň, sociální rovnost a sociální patologii, ekonomický potenciál regionu a jeho schopnost vytvářet regionální výstupy a pracovní místa v konkurenceschopném prostředí v širším kontextu výkonnosti

ekonomiky země, její struktury a regionálních disparit ve spojení s polohovými poměry regionu, s jeho geografickými, přírodními, dopravními a technickými podmínkami.

Za *socio geografický přístup* je považován přístup založený na metodách identifikace a znázornění prostorově orientovaných hodnot indikátorů charakterizujících klíčové atributy regionálního rozvoje v kartografické podobě – v podobě map a dalších technických a programových prostředků geografických informačních systémů.

Při regionálních analýzách a hodnocení regionů se vždy pracuje s daty, která mají prostorový charakter. Vztahují se nejčastěji ke krajům či nižším administrativním celkům. Tato prostorová data, resp. geodata jsou definována jako data, která se vztahují k určitým místům v prostoru a pro něž jsou na potřebné úrovni rozlišení známe lokalizace těchto míst (např. průměrný podíl vysokoškolsky vzdělaných obyvatel v krajích). Rapant uvádí, že 50 – 70 % dat ve veřejné správě jsou geografické povahy a dají se tak zařadit mezi prostorová data (Rapant, 2006).

Při práci právě s tímto typem dat je možné využívat nejen jejich tematickou složku, tj. vlastní hodnotu určitého indikátoru, který je daty popsán, ale také jejich prostorovou složku, tj. umístění těchto dat v prostoru. Těmito aspekty se zabývají prostorové analýzy dat. Ty mohou být definovány jako soubor technik pro analýzu a modelování lokalizovaných objektů, kde výsledky analýz závisí na prostorovém uspořádání těchto objektů a jejich vlastností (Horák, 2006).

Za *demografický přístup* je považován přístup, jehož výsledkem je poznání změn demografických jevů a procesů probíhajících v regionu, resp. změn jejich hodnot.

Regionální projevy demografického chování jsou natolik významné, že poznávání demografické reprodukce a jejich širších podmíněností je klíčové pro pochopení probíhající územní diferenciacce a pro účinné uplatňování populační, resp. migrační politiky.

Hodnotící postupy a široká škála demografických indikátorů využívají přesně a dlouhodobě prováděné záznamy o demografických jevech prostřednictvím bází dat, které se opírají buď o pravidelné soupisy obyvatelstva, nebo běžné evidence přirozené měny, migrace a dalších demografických událostí.

Všechny tyto jevy mají svůj přesně vymezený regionální rozměr. Demografický analytický přístup je proto neoddelitelný od ostatních analytických přístupů.

Kapitola 3

Socioekonomické analýzy regionů

Od socioekonomické analýzy regionů očekáváme, že v rámci ní budou identifikovány indikátory charakterizující jevy a procesy relevantní pro účel analýzy, provedena jejich akvizice, vyhodnocení ve vzájemných souvislostech a provedena prezentace srozumitelná pro uživatele, mající pro něj dostatečně vysokou informační hodnotu.

Mezi nejčastěji používané metody regionálních analýz je třeba zařadit analýzy časových řad, konjunkturní analýzy, komparativní (srovnávací) analýzy a specifické regionální a municipální analýzy, mezi nimiž mají dominantní postavení metody výběrových dotazovacích šetření.

3.1 Analýza časových řad

Sledování vývoje nejrůznějších indikátorů v průběhu času, resp. jejich hodnot v časové řadě věcně a prostorově srovnatelných, je jednou z nejčastějších úloh regionálních analýz. Soubor metod, které slouží k akvizici dat, popisu a interpretaci těchto řad pak je obvykle zahrnován pod termín *analýza časových řad*.

Časové řady, charakterizující předcházející vývoj a aktuální stav analyzovaných indikátorů, také slouží jako východisko pro předpovídání (prognózu) jejich dalšího vývoje. V regionálních analýzách je často třeba analyzovat vedle vývoje hodnot indikátorů také trendy a dynamiku jejich vývoje. Např. při hodnocení vývoje regionálních disparit je jedním z rozhodujících kritérií charakter jejich změn – zda jejich vývoj je konvergentní či divergentní.

Při klasifikaci časových řad je zpravidla rozlišujeme podle:

- *časového hlediska* rozhodného pro zjišťování údajů na:
 - časové řady intervalové (dle intervalových indikátorů),
 - časové řady okamžikové (dle okamžikových indikátorů).
- *periodicity sledování* na:
 - časové řady dlouhodobé (roční a delší),
 - časové řady krátkodobé (čtvrtletní, měsíční).

- *způsobu vyjádření indikátorů* na:
 - časové řady naturálních indikátorů,
 - časové řady peněžních indikátorů.

Jednou ze základních podmínek pro použití metody analýzy časových řad je určení modelu; mechanismu, podle něhož jsou generována sledovaná data. V regionálních analýzách jde zpravidla o statistické řady zatížené nejistotou, nikoliv o řady deterministické, jejichž chování lze jednoznačně popsat.

Časovou řadou rozumíme statistickou časovou řadu typu

$$y_t = \beta_0 + \beta_1 t + \varepsilon_t.$$

V rovnici t označuje čas, β_0 a β_1 jsou parametry tzv. lineárního trendu a ε_t je bílý šum, tj. nekorelovaná náhodná veličina s nulovou střední hodnotou a konstantním rozptylem.

Volba metody analýzy

Čtyři nejčastěji používané metody analýzy časových řad jsou:

- dekompozice časové řady,
- Boxova-Jenkinsova metodologie,
- lineární dynamické modely,
- spektrální analýza časových řad.

Volba přístupu k analýze časových řad, resp. výběr metody analýzy závisí zejména na účelu analýzy, typu sledovaných časových řad, zkušenostech analytika a na dostupnosti výpočetní techniky a jejich programových prostředků.

V regionálních analýzách se nejčastěji používá *dekompozice časové řady*. Časová řada se zde rozkládá na čtyři základní složky, jimiž jsou trend, sezónní složka, cyklická složka a náhodná složka, nejčastěji bílý šum. Časovou řadu lze chápat jako trend, na který se nabalují periodické složky a náhodná složka (Křivý, 2006).

Trend vyjadřuje zprůměrované dlouhodobé změny analyzovaného procesu – dlouhodobý růst, pokles nebo stagnaci a je způsoben systematicky působícími faktory, tj. faktory působícími ve stejném směru.

Sezónní složka představuje periodické změny, které se odehrávají v průběhu roku a každý rok se opakují.

Cyklická složka představuje fluktuace kolem trendu, při nichž se střídají fáze růstu s fázemi poklesu. Délka cyklu i intenzita jednotlivých fází se přitom mohou v průběhu času měnit.

Náhodná složka představuje náhodné fluktuace, jež nemají systematický charakter. Zahrnuje též chyby měření, chyby ve statistickém zpracování dat (např. zaokrouhlovací chyby). Je-li vyjádřena jako bílý šum, pak je tvořena hodnotami

nezávislých náhodných veličin s nulovou střední hodnotou a konstantním rozptylem.

V regionálních analýzách se pracuje zpravidla jen se třemi složkami – trendem, sezónní složkou a cyklickou složkou.

Dekompozice časové řady může být *aditivní* (všechny složky se měří ve stejných jednotkách) nebo *multiplikativní* (pouze trendová složka je měřena v dané jednotce, ostatní složky jsou poměrové, resp. bezrozměrné veličiny).

Problémy použití analýzy časových řad

Při použití analýzy časových řad mohou vznikat problémy, nejčastěji spojené (Křivý, 2006):

- s volbou časových bodů,
- s volbou časových okamžiků,
- s kalendářem,
- s nesrovnalostmi jednotlivých měření,
- s délkou časových řad.

Problémy s volbou časových bodů pozorování diskrétní časové řady, tj. řady tvořené pozorováními v určitých nespojitých časových bodech, mohou vznikat trojím způsobem:

- jsou přímo diskrétní svou povahou,
- vznikají diskretizací spojitě časové řady,
- vznikají akumulací (agregací) hodnot za dané časové období.

Problémy s volbou časových okamžiků pozorování. Měly by být voleny ekvidistantní intervaly mezi sousedními pozorováními a vhodné délky časového intervalu, aby vzniklá časová řada nebyla příliš hustá nebo řídká, čímž mohou uniknout některé charakteristické rysy analyzované řady.

Problémy s kalendářem způsobují zejména nestejný počet dnů v měsících a letech. V regionálních analýzách mají delší časové řady obvykle roční interval, pak tento problém není pocíťován.

Problémy s nesrovnalostmi jednotlivých měření. V regionálních analýzách velmi častý problém, který způsobují zejména metodické změny výpočtu indikátorů (např. v posledních letech často měněná metodika výpočtu míry nezaměstnanosti) či změna bazických let.

Problémy s délkou časových řad, tedy s počtem měření, která danou řadu vytvářejí. Některé metody vyžadují určitou minimální délku časové řady. Jedná se především o ty metody, kdy analýza je východiskem pro prognózu, ale vzniká zde nebezpečí, že se u dlouhých řad s průběhem času z výše uvedených důvodů podstatně mění charakteristiky modelu, který tuto řadu generuje.

Metodu analýzy časové řady, pokud analýza dále pokračuje prognózou, můžeme úspěšně použít jen tehdy, když po eliminaci výše uvedených problémů jsou splněny tyto základní podmínky:

1. je k dispozici dostatečně dlouhá časová řada dat – alespoň 2x delší zpětně, než je prognózované období,
2. časová řada dat je kontinuální – nejsou v ní nevysvětlitelné skokové změny nebo mezery, resp. lze interpolací chybějících dat kontinuity dosáhnout,
3. lze předpokládat, že analyzovaný proces bude kontinuálně pokračovat i v budoucnosti.

I při potřebě a často i obtížnosti splnění všech výše uvedených podmínek je analýza časových řad nejméně frekventovanější analytickou metodou. Je také základní metodou pro velmi významnou oblast analýz – konjunkturální analýzy.

3.2 Konjunkturální analýza

Pojetí a cíle konjunkturální analýzy

Hlavním cílem konjunkturální analýzy je sledování vývoje ekonomických indikátorů s cílem odhalit pravidelnost v jejich chování a umožnit tak předvídaní jejich vývoje v budoucnosti (Kutscherauer, 2012).

Z hlediska strategického rozhodování jsou rozhodující poznatky o dlouhodobých vývojových tendencích (setrvačnost vývoje, tempa změn), kdežto z hlediska rozhodování v kratších horizontech jsou důležitější informace týkající se výkyvů a zlomů ve vývoji či fázi hospodářského cyklu.

Přitom je třeba si uvědomit, že ekonomiku nelze chápat jako mechanismus, v němž se výsledky dostávají dle toho, jakou konfiguraci a sílu mají příslušné podněty. Je nutno brát v úvahu, že vedle *deterministických* složek působí v ekonomice také významné *stochastické* vlivy (Souček, 1994).

Stochastické vlivy se projevují např.:

- nestabilitou indikátorů,
- odchylkami od modelových parametrů,
- reakcí indikátorů na nahodilé podněty, apod.

Dochází zde také k nesouladu ve vývoji cyklu časových řad, u nichž bychom očekávali, že spolu budou ekonomicky souviset. Je tedy zřejmé, že pro další rozhodování bude mít velký význam poznání hospodářských cyklů.

Hospodářský cyklus

Řešení úloh konjunkturální analýzy je spjata s problematikou hospodářských cyklů, tj. s vysvětlením příčin způsobujících výkyvy indikátorů – produkce, cen, podnikatelských zisků, nezaměstnanosti aj.

Pod pojmem *hospodářský cyklus* chápeme cyklické střídání expanze a recese ekonomické aktivity kolem dráhy trendového růstu. Na vrcholu daného cyklu je ekonomická aktivita vzhledem k trendu vysoká, kdežto v sedle cyklu je dosaženo spodního bodu ekonomické aktivity.

Trendová dráha HDP je dráha, po níž by se HDP měl dlouhodobě pohybovat, kdyby byly výrobní faktory optimálně využívány. Reálný výstup se zpravidla nenachází na trendové hodnotě, kolem daného trendu osciluje.

Odchylku reálného výstupu od trendu nazýváme mezerou výstupu. Tato mezera vyjadřuje rozdíl mezi skutečným výstupem a potenciálním výstupem.

$$\text{Mezera výstupu} = \text{potenciální výstup} - \text{skutečný výstup}$$

Mezera výstupu je definována jako procentuální odchylka reálného produktu od potenciálního produktu. Potenciální produkt není měřitelná veličina, proto také mezera výstupu není měřitelná veličina. Mezera výstupu může být tedy pouze odhadnuta. Oficiální odhady mezery výstupu v České republice pravidelně zveřejňuje Česká národní banka.

Mezera výstupu umožní stanovit velikost cyklických odchylek skutečného výstupu od potenciálního, resp. trendového výstupu. Tato mezera se zvětšuje v průběhu recese, když skutečný výstup klesá pod potenciální, kdežto v průběhu expanze se rozdíl mezi skutečným a potenciálním výstupem až do dosažení jeho hodnoty, zmenšuje.

Empirické výzkumy ukazují, že žádné dva cykly nejsou zcela shodné, přesto konkrétní cykly mohou mít řadu společného. Právě hledání těchto společných rysů je předmětem analýzy, jako východiska pro prognózu průběhu jednotlivých cyklů.

Kvantitativní přístupy používané k rozpoznávání, deskripci a předvídání cyklů mohou být dvojí:

1. *Přístup vycházející z poznatků ekonomické teorie* o příčinách a mechanismu hospodářských cyklů, který usiluje o vytvoření komplexního (zpravidla ekonometrického) modelu ekonomického vývoje. Využívá se pro odvozování budoucího vývoje ekonomických indikátorů reprezentujících chování cyklu.
2. *Přístup pragmatický*, charakteristický pro konjunkturní analýzu. Usiluje o krátkodobý ekonomický výhled, potřebný při rozhodování o úvěrech, zakázkách, investicích apod. Využívá pečlivě vybraných faktorů spjatých s vývojem ekonomické aktivity v horizontu nejbližších měsíců. Cílem tohoto přístupu je předpověď změn a jejich časové určení, tj. určení bodu, v němž se ekonomika nachází a určení fáze nejbližšího období recese, expanze, horního či dolního bodu obrátu. Těmito indikátory, jsou různé typy hospodářských barometrů, jejichž chování signalizuje změny v ekonomice.

Užití konjunkturní analýzy

Periodicky organizované konjunkturní analýzy prováděné obvykle specializovanými institucemi mají ve vztahu k uživatelům zpravidla strukturu, která umožňuje jejich užití odpovídající těmto základním funkcím:

- *funkci informativní* – uživatel pro zvýšení svého stavu poznání předmětné problematiky očekává vyčerpávající okruh dat o ekonomickém vývoji, obsahující také srovnání hodnoceného období s minulostí, případně s vývojem v jiných regionech, resp. zemích.
- *funkci klasifikační* – klasifikace stavu ekonomiky, resp. zjištěných cyklů předpokládá vyhodnocení všech analyzovaných indikátorů a průvodních jevů a jejich řazení do skupin podle stanovených hledisek.
- *funkci prognostickou* – je z hlediska uživatelů nejdůležitější, neboť na základě prognózy budoucího vývoje dává signály k opatřením pro utlumení negativních efektů hospodářských cyklů, pro orientaci zahraničního obchodu apod.

Konjunkturní indikátory

Konjunkturní zkoumání musí zahrnovat takový okruh indikátorů, aby na jejich základě bylo možno určit, v kterém bodě hospodářského cyklu se ekonomika nachází.

Konjunkturní indikátory se mohou vztahovat:

- k ekonomice jako celku,
- k částem ekonomiky (region, odvětví),
- k ad hoc vybraným prvkům (produkce, investice apod.).

Určení (výběr) indikátorů pak závisí na bezprostředním cíli analýzy.

Konjunkturní indikátory můžeme rozdělit do několika oblastí:

- *indikátory produktu* – HDP, odvětvové indikátory produkce, regionální indikátory produkce (regionální HDP), indikátory složek nabídky a poptávky,
- *indikátory trhu práce* – celková zaměstnanost, zaměstnanost dle regionů, míra nezaměstnanosti, využití pracovních zdrojů,
- *indikátory cenové úrovně vstupů a výstupů* – inflace, nominální a reálné peněžní indikátory, směnné relace, úrokové sazby, burzovní kurzy,
- *indikátory vnějších ekonomických vztahů* – zahraniční obchod, obchodní a platební bilance, vnější zadluženost.

Konjunkturní analýzy jsou vedle analýzy časových řad jedněmi z nejčastěji používaných analytických metod. Jejich zdánlivá relativní jednoduchost však často vede k tomu, že jsou používány v situacích, kdy jejich aplikace vede ke špatným výsledkům. Při jejich použití je často třeba překonat mnohá úskalí, způsobená metodickými změnami ve sledování indikátorů, skokovými změnami

hodnot indikátorů, nedostatečnou délkou časového období disponibilních indikátorů apod.

3.3 Komparativní analýza

Komparativní (srovnávací) analýza je jedna z nejvýznamnějších a také často používaných analytických metod, zejména v regionálních analýzách.

Dosud neexistuje žádná ucelená teorie komparativní analýzy. Až na velmi obecná pravidla se metodologie a konkrétní principy analýzy v každém z oborů, v nichž je aplikovatelná (ekonomie, sociologie, politologie atd.), liší. I přes určitá úskalí srovnatelnosti, srovnáváme-li prvky procesů, které jsou ve své podstatě jedinečné a jsou-li dodržena základní metodologická pravidla, jsou výsledky komparací cenným nástrojem poznání.

Avšak již Blondel (1990), ale i někteří další významní autoři připomínají, že u komparativní analýzy musí jít o něco více než jen o prosté srovnání. Klíčovou roli zde hrají zejména kontext a základní pravidla srovnávání.

Blondel za základní pravidla považuje:

1. definici objektu komparace,
2. určení cíle komparace,
3. stanovení kritérií analýzy zvolených objektů,
4. vymezení komparace ve vztahu k časové ose.

Ad 1.: jsou v zásadě dva postupy *definice objektu komparace*:

- a) komparovanými jednotkami jsou přímo srovnávané objekty (země, regiony, obce),
- b) srovnává se určitý fenomén srovnávaných objektů (ekonomická výkonnost, sociální zabezpečení, zapojení do mezinárodní dělby práce, systém politických stran atd.).

Ad 2.: *určení cíle komparace* – je třeba vymezit objekty, resp. prvky objektů, které budou sledovány a vyhodnocovány. Pro výběr objektů komparace jsou nejpoužívanější přístupy:

- a) behavioristický – primárně zdůrazňuje při výběru objektů kvantitativní hlediska, sekundárně pak požaduje pro srovnávání klíčové podobnosti, resp. rozdílnosti (v úrovni sociálního či hospodářského rozvoje, v geografických podmínkách, v sociální struktuře, ve vzdělanosti apod.),
- b) podřízení výběru objektů cíli komparace, kdy je nejprve jasně definován cíl analýzy a následně pak jsou vybrány reprezentativní objekty k jeho dosažení. Zde je vhodné vybírat objekty, které jsou si co nejvíce podobné, ale existuje mezi nimi rozdíl ve sledovaných znacích.

- Ad 3.: *stanovení relevantních kritérií analýzy* zvolených objektů – při sledování určitého problému je třeba se zpravidla vyrovnat se značným počtem proměnných, které není možné v praxi všechny postihnout, proto nezbyvá než se při komparaci zaměřit na omezený okruh klíčových proměnných a ty pak podrobně analyzovat.
- Ad 4.: *vymezení komparace ve vztahu k časové ose* lze provést ve třech základních variantách:
- synchronní srovnávání sledovaných prvků v různých objektech v daném časovém úseku (jedná se o nejčastější variantu využití srovnávací metody),
 - vertikální (diachronní) komparace jednoho objektu analýzy; zpravidla jde o zkoumání nějakého jevu v jeho časovém vývoji,
 - komparace analogických historických situací – představuje určité sloučení (průnik) předchozích dvou vymezení; z hlediska pojetí se jedná o nejnáročnější variantu komparativní analýzy.

Obecným problémem komparativní analýzy bývá, že analytik provádějící srovnávání dostatečně nezná objekt analýzy, přičemž musí vycházet z dat získaných z různých zdrojů, navíc dostatečně nezná okolnosti a metody, jakými byla zdrojová data získána.

3.4 Specifické regionální a municipální analýzy

Zvědavost, jak dopadnou volby, položila základ pro dnešní podobu výběrových dotazovacích šetření. Ankety s volební tematikou se v novinách a časopisech objevovaly již v první polovině 19. století. Na začátku 20. století se pak, zejména v USA, staly velmi populární rozsáhlé předvolební průzkumy iniciované obvykle novinami, kdy počet dotazovaných byl často velmi velký (např. až 10 mil.).

Zároveň s tím docházelo na řadě univerzit k vývoji vědeckých metod empirického sociálního výzkumu. Postupně byly vyvíjeny nové techniky zjišťování postojů pomocí dotazníků a metody výběru reprezentativního vzorku populace, založené na matematických zákonech počtu pravděpodobnosti. Tyto metody pronikaly i mimo akademický výzkum, zejména do sociální oblasti.

Úspěch volebních šetření měl dopad na rozšíření používání sociálních výzkumů i na další sféry života společnosti. Ve 40. letech byla organizována řada významných výzkumných projektů za značného zájmu veřejnosti. Zároveň došlo k zpracování a zdokonalení metodologie výběrových šetření.

Po skončení 2. světové války se výzkumy veřejného mínění ve velkém měřítku rozšířily i v Evropě. V 50. letech pak byla metodologie reprezentativních výběrových dotazovacích šetření ještě více položena na vědecké základy. Metody výběru respondentů a sběru dat byly zakotveny ve vědeckých teoriích a další vývoj se soustřeďoval na zavádění psychologických přístupů při konstrukci dotazníků, standardních metod statistické analýzy dat a později i počítačového zpracování.

3.4.1 Kvalita výběrových šetření

Využití metody výběrových šetření se opírá o přístupy matematické statistiky a psychometrie. Schopnost empirických sociálních výzkumů vypovídat o reálných společenských jevech z velké části závisí na kvalitě zpracovávaných dat. Problematiku kvality šetření ovšem nelze omezit na odhady výběrových chyb nebo testování reliability otázek. Obecně bývá kvalita pojímána jako použitelnost. Taková definice ale, vzhledem k rozmanitosti postupů a možností jejich užití, vede k vícedimenzionální koncepci kritérií kvality.

Základní atributy kvality výběrových šetření:

Kvalita dotazovacích šetření a výpovědní hodnota analýz je určována kvalitou jejich výstupů. Výběrové dotazovací šetření je zde pojímáno jako kvantitativní metoda sociálního výzkumu, spočívající v provedení standardizovaného dotazování reprezentativního vzorku jednotek (jednotlivců, domácností, organizací atp.) vybraného z cílové populace pro účely získání agregovaných informací a usuzování na charakteristiky této cílové populace.

Reprezentativita znamená takovou kvalitu výběru a dalších postupů metodiky výběrového šetření, díky níž dotázaný soubor jednotek získá rozložení charakteristik, jež můžeme považovat za shodné s populací, ze které vybraný soubor pochází.

Validita se vztahuje ke konceptu měření - znamená schopnost měřit koncept, který opravdu chceme měřit. Můžeme ji popsat též jako korelaci mezi měřením a pravdivou hodnotou atributu sledovanou na skupině individuí. Z určitého pohledu tedy odpovídá pojmu odchylky od pravdivé hodnoty.

Reliabilita představuje konzistentnost měření a vztahuje se k metodě měření, obvykle zejména k nástroji měření. Lze ji popsat jako podobnost více měření (např. test-retest) a z určitého pohledu tedy odpovídá pojmu rozptylu měření.

Přesnost, chyby měření, chyby výběrové a nevýběrové

Vnímání kvality dotazovacích šetření vychází ze základů metody výběrových šetření, které byly položeny v matematické statistice (výběry a statistické dokazování) a v psychometrii (konstrukce nástrojů měření).

Východiskem statistického dokazování je matematika počtu pravděpodobnosti. Kvalita v tomto rámci bývá pojímána jako funkce přesnosti měření. Tu lze snadněji podchytit a popsat na základě studia chyby měření, která je jejím komplementem. Typické porozumění jevu přitom vychází z rozdělení na chybu výběrovou, někdy označovanou jako statistickou a chybu nevýběrovou. Toto rozlišení odráží teoretická východiska a charakter metody. Matematika počtu pravděpodobnosti navíc umožňuje stanovit velikost výběrové chyby.

Dvě perspektivy:

- odchylka naměřené hodnoty od pravdivé hodnoty (bias),

- rozptyl měření (variable variance, variable error): chybu odhalují rozdíly mezi různými měřeními téhož.

Replikace - opakování měření:

- perspektiva výběrové chyby: opakování šetření stejným způsobem na různé populace,
- perspektiva chyby měření: opakování šetření různým způsobem (v různém čase, různým nástrojem, s různou tazatelskou sítí apod.) na stejném vzorku,
- odchylka od pravdivé hodnoty (bias): konstantní složka rozdílů mezi měřeními.

3.4.2 Volební výběrová šetření

Významu fenoménu voleb pro demokratickou společnost odpovídá i zvědavost a potřeba znát jejich výsledky předem. Reprezentativní výběrová dotazovací šetření se v průběhu času stala univerzálním nástrojem používaným k odhadování jejich výsledků.

Zásadní zlom nastal jako reakce na výzkumy provedené před prezidentskými volbami v USA v roce 1936. Tři výzkumné programy, Gallupův, Roperův a Crossleyho, které byly realizovány na základě reprezentativního výběru pouhých několika tisíc respondentů, předpověděly správně Rooseveltovo vítězství, a to navzdory všeobecnému očekávání a výsledkům konkurenčních projektů anket monstrózního rozsahu. Výběrová šetření založená na počtu pravděpodobnosti se ukázala jako přesnější a efektivnější, než rozsáhlé, velmi nákladné, ale méně promyšlené projekty.

Po volbách v roce 1936 získal Gallupův program pravidelných šetření více než 100 předplatitelů mezi mediálními vydavateli a zadávání šetření se stalo běžnou praxí u celé řady dalších vydavatelů. George Gallup tak dnes bývá někdy nesprávně pokládán za zakladatele výzkumu veřejného mínění, přestože tento obor má starší a rozmanitější kořeny.

3.4.3 Výběrová šetření pracovních sil

Výběrové šetření pracovních sil je v ČR prováděno nepřetržitě od prosince roku 1992. Účelem šetření je zejména získávání údajů o zaměstnanosti a nezaměstnanosti.

Český statistický úřad zpracovává šetření dle doporučení Eurostatu a Mezinárodní organizace práce (ILO). Díky těmto doporučením jsme schopni porovnávat naše data s jinými státy v rámci Evropské Unie a vyspělého světa. Nezpracované údaje, které jsou anonymizované, se předávají do 90 dnů od proběhnutí šetření Eurostatu, který tyto data zpracuje a následně dá k dispozici. Díky tomu lze jednoduše srovnávat data mezinárodně a to jak za země, tak i za skupiny dle věku, vzdělání apod.

Od roku 2000 je k dotazníku přidáno téma tzv. ad hoc modulů, které je vždy vyhlášeno předcházející rok a je zjišťováno ve všech členských zemích EU. Např. ve VŠPS 2010 byly zjišťovány údaje na téma Sladění pracovního a rodinného života. Účelem bylo zjistit, jak dostupnost či nedostupnost organizací starajících se o dítě ovlivňuje respondenty při výkonu práce. Druhé téma se týkalo informačních technologií a zaměřilo se na jejich využívání a dostupnost.

Dotazník zjišťuje věk, pohlaví, vzdělání, odvětví (CZ-NACE), kraj, klasifikace zaměstnání (KZAM), apod.

Výběrový soubor – dle statistiky se ČR dělí na:

- NUTS 1 (Česká republika),
- NUTS 2 (8 statistických oblastí),
- NUTS 3 (14 krajů).

Za všechny tyto celky lze získat údaje, ale když budeme chtít strukturu vzdělání určitého menšího odvětví v NUTS 3, kde je zastoupeno méně respondentů, tak můžeme dostat velmi zkreslené údaje. Musíme počítat s tím, že VŠPS je výběrové šetření a za menší celky může být dosti nepřesné.

VŠPS šetří domácnosti v náhodně vybraných bytech, kde zjišťuje obvykle bydlící osoby. Osoby zde nemusí mít trvalé ani přechodné bydliště nebo zde být nahlášeny. Šetří se všechny osoby, které zde budou bydlet alespoň jeden rok, aby mohlo proběhnout celé šetření.

U osob mladších 15 let se zjišťují jen základní informace, jako věk, pohlaví, národnost, vztah k osobě v čele domácnosti. Šetření se neprovádí v hromadných ubytovacích zařízeních, proto zde nejsou údaje za cizí státní příslušníky a jiné skupiny obyvatelstva přesné. Tyto údaje lze zjistit z jiných šetření.

Výběrovou jednotkou pro zjišťování výběrového šetření pracovních sil je byt. Jejich volba je prováděna dvoustupňovým výběrem. Předmětem šetření jsou všechny osoby obvykle bydlící v hospodařících domácnostech vybraných bytů. Každý byt zůstává v šetřeném souboru po dobu pěti po sobě jdoucích čtvrtletí. Obměna souboru každé čtvrtletí je 20 %.

V 1. čtvrtletí roku 2012 Výběrový soubor zahrnoval 25 tis. bytů na území celé ČR (0,6 % všech trvale obydlených bytů), v nichž bylo šetřeno cca 58 tis. respondentů všech věkových skupin. Z nich je cca 50 tis. respondentů ve věku 15 a více let. Tento rozsah souboru umožňuje získat spolehlivé odhady charakteristik trhu práce na úrovni republiky a s relativně dostatečnou spolehlivostí i odhady krajských a oblastních hodnot.

Příklady struktur nezaměstnaných osob ze šetřeného vzorku:

- pohlaví,
- věk,
- ekonomické postavení před začátkem hledání zaměstnání,

- doba uplynulá od ukončení posledního zaměstnání,
- důvody ukončení posledního zaměstnání,
- stupeň zdravotního postižení,
- odvětvové zařazení posledního zaměstnání (podle OKEČ),
- profesní zařazení v posledním zaměstnání podle klasifikace zaměstnání (KZAM),
- vzdělání,
- způsoby hledání zaměstnání,
- typ hledaného zaměstnání,
- požadovaná délka úvazku,
- specifické míry nezaměstnanosti podle věku a vzdělání.

Některé indikátory jsou sledovány ve vzájemných vztazích a podle regionů (zpravidla krajů).

Výběrové dotazovací šetření je kvantitativní metoda spočívající v provedení standardizovaného dotazování reprezentativního vzorku jednotek (jednotlivců, domácností apod.) vybraného z cílové populace pro účely získání agregovaných informací a usuzování na charakteristiky této cílové populace.

Schopnost empirických sociálních výzkumů vypovídat o reálných společenských jevech z velké části závisí na kvalitě zpracovávaných dat. Kvalita dotazovacích šetření a výpovědní hodnota analýz je určována kvalitou jejich výstupů.

3.4.4 Regionální, resp. municipální výběrová šetření

Pro výběrová šetření prováděná na celostátní úrovni (předvolební průzkumy, VŠPS apod.) se při velkých zkušenostech firem provádějících průzkumy již většinou daří konstruovat dostatečně reprezentativní soubory respondentů. Horší to je při jejich desagregaci do regionální (krajské) úrovně, kdy chyba šetření již někdy může být značná.

Proto se pro potřeby regionálního či municipálního managementu stále častěji provádějí ad hoc průzkumy, kdy reprezentativnost vzorku respondentů (jejich počet a struktura) je zajišťována na úrovni jednotlivého kraje či obce.

V posledním desetiletí se již tradičními staly průzkumy organizované v souvislosti s tvorbou regionálních a municipálních strategických a programových dokumentů. Dobré výsledky lze zaznamenat zejména na municipální úrovni při tvorbě strategických plánů rozvoje obcí, kde průzkumy názorů obyvatelstva a podnikatelů, resp. podnikatelského prostředí jsou již neodmyslitelnou součástí analytické fáze jejich tvorby.

Jde o praktické uplatňování principu partnerství jako jednoho ze způsobů institucionální a občanské participace, založeného na předpokladu, že rozhodovací proces je nejefektivnější při aktivní účasti těch, kteří jsou tímto rozhodováním ovlivňováni.